

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

УДК 331.101.262:331.2

Ю. М. КУЛІКОВ,
доктор економічних наук,
професор,
О. В. ЙОЛКІНА,
кандидат економічних наук,
старший викладач

*Кафедра управління персоналом та економіки праці
Одеського національного економічного університету*

МІНІМАЛЬНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА В МЕТОДОЛОГІЇ НЕФОРМАЛЬНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ *

Розглянуто неформальну зайнятість (НФЗ) як суперечливе соціально-економічне явище, методологічні недоліки в її суспільній оцінці та визначенні рівня, а також вплив на її зростання директивного підвищення економічно необґрунтованого стандарту МЗП. Запропоновано розраховувати масштаби НФЗ як сумарну зайнятість у неформальному секторі економіки та неформальну зайнятість у її формальному секторі. Підтверджено гіпотезу про зростання НФЗ залежно від підвищення МЗП. З метою зниження негативних проявів НФЗ запропоновано перехід від МЗП до соціального стандарту відтворення персоналу, встановлення соціальних стандартів "мінімальний споживчий бюджет" і "раціональний споживчий бюджет".

Ключові слова: неформальна зайнятість, мінімальна заробітна плата, соціальні стандарти, мінімальний споживчий бюджет, раціональний споживчий бюджет.

Yu. M. KULIKOV,
Doctor of Econ. Sci.,
Professor,
O. V. IOLKINA,
Cand. of Econ. Sci.,
Senior Lecturer

*Chair of Management of Personnel and Labor Economy,
Odesa National Economic University*

MINIMAL PAY IN THE METHODOLOGY OF NONFORMAL EMPLOYMENT

The nonformal employment (NFE) as a contradictory socio-economic phenomenon, methodological shortcomings in its social estimation and the determination of its level, and the influence of a directive increase in the economically ungrounded standard of a minimal pay (MP) on its growth are considered. It is proposed to calculate the scales of NFE as a summary employment in the nonformal sector of the economy and the nonformal employment

Куліков Юрій Миколайович (Kulikov Yurii Mykolaiovych) — e-mail: u-kulikov@ukr.net;

Йолкіна Олена Володимирівна (Iolkina Olena Volodymyrivna) — e-mail: vinnik.helen@gmail.com.

* Стаття друкується в авторській редакції.

in its formal sector. The hypothesis about the growth of NFE with MP is confirmed. With the purpose to decrease the negative manifestations of NFE, запропоновано the transition from MP to the social standard of the reproduction of a personnel and the establishment of the social standards such as “minimal consumer budget” and “rational consumer budget” are proposed.

Keywords: nonformal employment, minimal pay, social standards, minimal consumer budget, rational consumer budget.

Сучасний розвиток соціально-економічних систем кожної країни відбувається під впливом глобальних трансформацій у соціально-трудої сфері. В їх основі лежить механізм прискореного НТП, який породжує нові форми зайнятості. Тому, з одного боку, не можна ігнорувати світові тенденції у розвитку ринку праці, а з іншого – необхідно констатувати, що сучасна соціально-трудова сфера у нашій країні несе на собі тягар глибокої асиметрії свого розвитку, яка в останні роки лише поглибилась. У даному контексті заслуговують на увагу проблема зростання рівня неформальної зайнятості (НФЗ) на українському ринку праці, а також методологія її оцінки суспільством та в Системі національних рахунків. Одними з глибинних факторів зростання цього показника, на нашу думку, стають соціальний стандарт мінімальної заробітної плати (МЗП) та його неконтрольоване, економічно необгрунтоване, директивне встановлення як державної соціальної гарантії. Тим часом більше через психологічні, а не економічні підйоми факт його підвищення “заганяє” працівників у НФЗ. Незважаючи на численні дослідження соціально-трудої сфери, цей її аспект, на наш погляд, потребує додаткової уваги з боку українського суспільства.

Метою пропонованого дослідницького **матеріалу** є уточнення методології визначення НФЗ, коригування на цій основі її рівня і підтвердження гіпотези про зростання цього показника залежно від підвищення соціального стандарту МЗП.

Неформальна зайнятість є складним, неоднозначним явищем, яке має в сучасній науці та практиці багато дефініцій і вимірів. Сьогодні до НФЗ в економічній, соціальній і статистичній літературі відносять різні терміни: “неофіційна”, “незахищена”, “недекларована”, “неврегульована”, “нестандартна”, “нетипова” і навіть “нелегальна”. Тому оцінка рівня НФЗ в Україні, проведена як вітчизняними авторами, так і зарубіжними інституціями, породжує різні тлумачення її результатів. Вони варіюють від 10 до 50%, що змінює не тільки масштаби, але й мотиви переходу працівника до сфери НФЗ. Найчастіше НФЗ розуміється як протилежність формальній зайнятості (ФЗ).

Об’єктивні процеси, які сьогодні відбуваються у виробничих і трудових відносинах, значно збагачують форми зайнятості. Різноманіття сучасних проявів НФЗ охоплює численні її види: від атипових графіків робочого часу до заробітків за кордоном. Загальноновизнано, що характерними ознаками НФЗ як неформального сектору ринку праці є незареєстрованість, негарантованість, нестабільність трудових відносин, ризикованість, нерегулярність виробничої діяльності, недекларованість і нестабільність доходів, відсутність нормального обліку та соціального захисту тощо.

Для працівників негативні наслідки НФЗ виявляються у соціальній нерівності, випадінні із сфери соціального захисту, обмеженні у розвитку та використанні людського капіталу. Водночас НФЗ не має доступу до сучасного ринку капіталів,

формальної системи виробничого навчання та до юридичного захисту. Для роботодавця негаразди полягають у переслідуванні з боку контролюючих органів і у проблемах взаємовідносин з найманим працівником. Для держави і суспільства НФЗ означає, зокрема, скорочення податкових надходжень, "провали" в реалізації соціальних програм і політиці соціального захисту населення.

Неконтрольоване зростання НФЗ на вітчизняному ринку праці характеризується переважно її поширенням у бік самозайнятості та нелегальних мікропідприємств, а це, у свою чергу, ніяк не сприяє розвиткові виробничої кластеризації та не відповідає постіндустріальному розвиткові країни. Проте слід розуміти, що тіньовий ринок праці формується під впливом недовіри до державних інститутів, відсутності компенсації за податки у вигляді суспільних благ, а формальна економіка не створює необхідних робочих місць через слабку інвестиційну політику. Тому не можна розглядати НФЗ тільки як негативне явище.

На нашу думку, НФЗ доцільно віднести до такого інституційного сектору виробництва, який має економічні відносини, створені підприємницькою діяльністю громадян України з метою одержання кожним доходу для його сім'ї за допомогою власних засобів виробництва і своєю працею. НФЗ поглинає надлишкову робочу силу, стримує безробіття, сприяє зародженню нових форм малого бізнесу і мікропідприємств. Інакше кажучи, НФЗ стимулює підприємництво, споживчий попит населення та є середовищем для розвитку.

Сьогодні існує різноманіття у методології оцінки рівня НФЗ суспільством та в Системі національних рахунків. Звернемо увагу на два відповідних методологічних підходи. Перший пов'язаний з ідентифікацією НФЗ з цілісним виробничим середовищем. Таку спробу було зроблено у 1993 р. на 15-й Міжнародній конференції статистики праці (МКСП) концепцією, згідно з якою НФЗ визначалась економічно активним населенням віком 15–70 років, зайнятим у неформальному секторі ринку праці. За цим первинним методологічним підходом закріпилася назва "виробничий" (productivity approach), оскільки НФЗ визначалася характеристикою цілої виробничої одиниці, а не робочого місця. Світове співтовариство виокремлює як технічні, так і концептуальні недоліки такої методології. Якщо технічні труднощі зумовлені методикою вибіркового обстеження, то концептуальні залежать від значного неврахованого про шарку неформально зайнятих як у формальному, так і у неформальному секторах ринку праці. Ця методологія не враховує осіб, які працюють без укладання трудового договору, а бере до уваги зайнятих тільки у неформальному секторі економіки. За даними Держкомстату України, її використання протягом 2001–2011 рр. свідчить про динамічне, але, на нашу думку, занижене зростання рівня НФЗ від 11,5% до 22,6% зайнятого населення віком 15–70 років*.

Проте існує друга, ширша, концепція НФЗ, запропонована 17-ю МКСП у 2003 р. Введено там поняття "неформальна економіка" замість терміна "неформальний сектор" дозволяє віднести до НФЗ безліч додаткових її типів, які існують за межами традиційного поняття "неформальний сектор". Під "неформальну економіку" потрапляють "усі види економічної активності" з огляду на окремі робочі місця. Інакше кажучи, робочі місця кваліфікуються як "неформальні", коли відносини зайнятості не регулюються національними трудовим і

* Ринок праці у 2011 р. / Держкомстат України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

податковим законодавствами, а також системою соціального забезпечення й захисту, тобто “вислизають” з-під контролю держави.

Розширеному розумінню НФЗ відповідають деякі публікації вчених з країн з перехідною економікою. Так, Р.І. Капелюшніков у 2012 р. застосував нову “робочу методологію” чотирьох альтернативних методів економетричної оцінки рівня НФЗ: кількісного, контрактного, соціального та комбінованого. За наявності в альтернативних специфікаціях різних факторів впливу на неформальність, тобто різних версій щодо джерел НФЗ, розрахункові рівні неформальності, одержані при їх застосуванні, варіюють у межах від 17% до 24% [1, с. 49–59].

У контексті необхідності врахування єдиного методологічного підходу до визначення рівня НФЗ звернемо увагу на “Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості”, які затверджено Наказом Держкомстату України від 26.01.2013 р. № 16 (автори Л.Г. Ткаченко, І.В. Сенік, А.В. Солоп та інші). Цей документ базується на сучасних міжнародних стандартах у сфері статистики праці та враховує національний досвід. Згідно з ним, НФЗ визначається як загальна кількість неформальних робочих місць на підприємствах як формального, так і неформального секторів економіки або у домогосподарствах. Таке визначення НФЗ відповідає методичним положенням щодо статистичного визначення неформальної зайнятості, прийнятим 17-ю МКСП.

За дослідженнями вітчизняних і зарубіжних вчених І.В. Ангелко, А.Л. Баланди, В.А. Бобкова, В.Є. Гімпельсона, Н.Р. Гураль, О.О. Зудіної, Р.І. Капелюшнікова, Г.І. Міміндусової, Т.М. Шпиліної та інших доведено, що у середньому рівень НФЗ у формальному секторі економіки становить близько 25% від рівня зайнятості в її неформальному секторі, який розраховується у процентах до всіх зайнятих віком 15–70 років. Такий висновок використано при авторському розрахунку рівня НФЗ (табл.).

Динаміка макроекономічних показників і НФЗ в Україні

Показники	Роки					
	2007	2008	2009	2011	2012	2013
Номінальний ВВП у фактичних цінах (млн. грн.).....	720731	948056	913346	1316600	1408890	14115934
до попереднього року (%).....	132,5	131,5	96,3	121,7	107,02	100,5
СНЗП (грн.).....	1351,2	1806,3	1905,9	2633,1	3025,6	3261,2
до попереднього року (%).....	129,8	133,7	105,6	117,6	114,9	107,8
ПМ для працездатних на кінець року (грн.).....	568	669	744	1004	1134	1218
до попереднього року (%).....	112,5	117,8	111,3	108,9	113,0	107,4
МЗП на кінець року (грн.).....	460	605	744	1004	1134	1218
до попереднього року (%).....	115,0	131,6	123,0	108,9	113,0	107,4
Чисельність безробітних віком 15–70 років (осіб).....	1417,6	1425,1	1958,8	1742,5	1791,3	1822,7
до ЕАН віком 15–70 років (%)	6,4	6,4	8,8	7,9	8,1	8,2
Зайнятість у неформальному секторі економіки (% до всіх зайнятих віком 15–70 років)....	20,4	21,5	22,1	22,6	22,7	22,8
НФЗ (% до всіх зайнятих віком 15–70 років).....	25,5	26,9	27,2	28,3	29,4	28,5

Складність категорії "неформальна зайнятість" визначається не тільки прихованістю механізмів її істотного впливу на динаміку економічного і соціального розвитку країни, але й потайливістю причин зростання цього показника, де підвищується інтерес до соціального стандарту МЗП [2; 3]. Очевидно, що збільшення МЗП покращує матеріальні умови трудового життя працюючих. Але йдеться про можливе зростання НФЗ. Для обґрунтування такого висновку авторами складено таблицю, в якій наведено динаміку макроекономічних показників і НФЗ в Україні протягом 2007–2013 рр.

За даними таблиці, у наведеній динаміці найбільші темпи зростання МЗП до попереднього року спостерігаються у 2008 і 2012 рр. — 131,6% і 113%. Саме в ці роки мала місце найбільша частка НФЗ порівняно з попереднім роком, яка становила 26,9% і 29,4%. Інакше кажучи, збільшується МЗП, і відповідно зростає НФЗ.

Висновки

Сьогодні, коли здійснюється курс на неоліберальну модель соціально-економічного розвитку нашої держави, необхідно переходити до концепції розуміння НФЗ в економіці України в цілому. Потрібними є інституційна диверсифікація форм зайнятості та визнання НФЗ як неминучого наслідку розвитку ринкової економіки, окремі різновиди якої необхідно спрямовувати на соціалізацію трудових відносин та економічне зростання.

Важливо розуміти, що штучне підвищення МЗП без урахування відповідного зростання продуктивності праці та ВВП вимагатиме від роботодавця додаткових витрат на оплату праці. В умовах обмежених ресурсів це супроводжується або згортанням інноваційного розвитку виробничої сфери, або зростанням НФЗ. Тому необхідним є перехід до ринкових механізмів встановлення соціальних стандартів. Успішності соціальної політики слід очікувати за умови забезпечення сталого інноваційного економічного зростання як альтернативи політизованому егалітарному (від франц. "égalité" — рівність), тобто зрівняльному принципу розподілу ВВП і державного бюджету. Щодо встановлених сьогодні соціальних стандартів МЗП і прожиткового мінімуму, то їх величини повинні відповідати реальному споживчому кошику.

У перспективі заслуговує на увагу перехід від МЗП до запровадження соціального стандарту відтворення працівника (СВП), який за своїм наповненням не може бути меншим від раціонального споживчого бюджету і повинен своєчасно підлягати індексації. Цей стандарт треба розраховувати, виходячи з необхідності утримання непрацездатних членів сім'ї (у міжнародній практиці застосовується коефіцієнт збільшення в інтервалі 1,15–1,30).

Слід визнати доцільність введення двох соціальних стандартів:

- "мінімальний споживчий бюджет" як межа абсолютної бідності населення;
- "раціональний споживчий бюджет" як рівень матеріального добробуту для ідентифікації за цим показником середнього класу.

Список використаної літератури

1. *Капелюшников Р.И.* Неформальная занятость в России: что говорят альтернативные определения? — М. : НИУ "Высшая школа экономики". — Препринт WP3/2012/04. Серия ВРЗ. — 84 с.

2. *Гулій Р.М.* Вплив мінімальної заробітної плати на розмір трудових доходів населення / Державне управління та місцеве самоврядування: історія та сучасність :

тези наук.-практ. конф. 26.09.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kbuapa.kharkov.ua/l-book/conf/index.html/.

3. *Новак І.* Мінімальна заробітна плата: методичні підходи до визначення та вплив на ринок праці // *Україна: аспекти праці.* – 2012. – № 5. – С. 23–29.

References

1. Kapelyushnikov R.I. *Neformal'naya Zanyatost' v Rossii: Chto Govoryat Al'ternativnye Opredeleniya?* [Nonformal Employment in Russia: What do Its Alternative Definitions Say?]. Moscow, Vyssh. Shkola Ekon., Preprint WP3/2012/04. Ser. VRZ [in Russian].

2. Gulii R.M. *Vplyv minimal'noi zarobitnoi platy na rozmir trudovykh dokhodiv naseleння, v: Derzhavne Upravlinnya ta Mistseve Samovryaduvannya: Istoriya ta Suchasnist'* [Influence of a minimal pay on the size of labor profits of the population, in: Public Administration and Local Self-Administration: History and Contemporaneity]. Abstracts of reports at a Sci.-Pract. Conference on 26.09.2012, available at: www.kbuapa.kharkov.ua/l-book/conf/index.html/ [in Ukrainian].

3. Novak I. *Minimal'na zarobitna plata: metodychni pidkhody do vyznachennya ta vplyv na rynek pratsi* [Minimal pay: methodical approaches to the definition and the influence on the labor market]. *Україна: Аспекти Праці – Ukraine: Labor Aspects*, 2012, No. 5, pp. 23–29 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 8 жовтня 2015 р.
